

<https://doi.org/10.15388/VUIFSMD.2025.7>

KURORTINIO SVEIKATINGUMO PLĖTRA SOVIETMEČIU: PALANGOS ATVEJIS (1945–1990)

Eglė Kučinskaitė

SANTRAUKA. Straipsnyje tiriami sovietmečio Palangos kurortinės architektūros ypatumai ir sveikatinimosi paslaugos. Analizuojama socialinės architektūros reikšmė sveikatingumo plėtrai bei lyginamos lankytojų sąlygos nomenklatūrinėse vilose ir profsąjungoms priklausomose sanatorijose ir poilsio namuose. Tyrimo metu aiškintasi ideologinė sveikatingumo „programa“, kuri parodė valdžios siekį formuoti masėms prieinamą poilsį su kelialapių sistema. Be to, tyrime, pasitelkus archyvinius dokumentus, aptariama, kaip skirtingi kurortinės architektūros ypatumai ir sveikatinimosi paslaugos atsispindėjo politinėse ir profsąjunginėse statybų užsakomosiose poilsia vietėse, išryškinant socialinę nelygybę ir skirtingą poilsio politiką.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: kurortas, Palanga, sveikatingumas, nomenklatūra, profsąjunga, kurortinė architektūra, poilsio namai, sovietmetis.

Development of Resort Health during the Soviet Period: Case of Palanga (1945–1990)

SUMMARY. The article explores the peculiarities of the Soviet-era Palanga resort architecture and wellness services. The importance of social architecture for health development shall be analysed, and the conditions of visitors in nomenclature villas and trade union-dependent sanatoriums and holiday homes shall be compared. The study explained the ideological wellness program, which showed the Government's desire to form a recreation accessible to the masses with a pass system. In addition, by referring to archival documents, the study discusses how different features of the resort architecture and wellness services were reflected in political and trade-based building charter resorts, thus highlighting social inequalities and different recreation policies.

KEY WORDS: resort, Palanga, health, nomenclature, trade union, resort architecture, holiday homes, Soviet era.

Įvadas

Palanga – vienas iš reikšmingiausių kurortų Baltijos jūros pakrantėje. Sovietmečiu pramintas „sveikų žmonių kurortu“, jame buvo puoselėjamos sveikatingumo idėjos (subalansuotas fizinis aktyvumas, tinkamas poilsio įgūdžių lavinimas). Aukšti valdžios siekiai vystyti kurortus ir kurti ideologines poilsio strategijas lėmė Palangos kurorto perkūrimą socialistiniais pagrindais.

Sovietmečiu kurortinės architektūros tikslas – žmogaus sveikatos gerinimas, jėgų atkūrimas, bendros savijautos ir kultūrinio gyvenimo auginimas. Orientuotasi į sveikatingumo, atostogų ir rekreacijos poreikius. Tik skirtingų visuomenės grupių poreikių įgyvendinimas kiek skyrėsi. Kai 1962 m. buvo išleistas nutarimas skatinti sveikatingumą per ideologiją, pradėta sistemiškai siųsti darbo žmones į sanatorijas ir poilsio namus. Tuo pačiu Palangą pamėgo Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Ministrų Tarybos (toliau – LSSR MT) nariai ir kitos aukščiausiosios grandys, kurių atstovai tapo dažniais miesto svečiais. Dėl politinio užsakymo ir spaudimo nomenklatūrinių vilų statyba pateko į išskirtinių pastatų sąrašą, kur neriboti finansai ir tuometinės architektūros tendencijos leido sukurti prabangius ir reprezentatyvius objektus. Skirtingi socialiniai sluoksniai susidūrė su nevienodais sveikatingumo infrastruktūros kūrimo rezultatais (skyrėsi kambarių kvadratūra, sveikatinimosi paslaugos, projektavimo planai ir kt.). Todėl tyrimo **problema** – atskleisti, kaip skyrėsi Palangos kurorto sveikatingumo paslaugos ir architektūros infrastruktūra lyginant LSSR MT poilsiavietes ir profsąjungos valdomus poilsio namus ir sanatorijas.

Tikslas – atlikti sovietmečio Palangos kurortinės architektūros socialinę analizę ir įvertinti jos reikšmę sveikatingumo plėtrai bei palyginti lankytojams suteikiamas sąlygas nomenklatūrinėse vilose ir profsąjungoms priklausančiose sanatorijose bei poilsio namuose.

Uždaviniai:

- 1) nustatyti sovietmečiu diegtos ideologinės sveikatingumo skatinimo programos ypatumus;
- 2) išnagrinėti Palangos kurorto raidą sovietmečiu nuo 1945 iki 1990 metų;
- 3) išanalizuoti Palangos kurortinės architektūros ypatumus ir jų pritaikymą sveikatingumui sovietmečiu;
- 4) palyginti, kaip skyrėsi sveikatingumo sąlygos ir poilsio organizavimas nomenklatūrinėse vilose ir profsąjungoms priklausančiose sanatorijose ir poilsio namuose.

Objektas – sovietmečio (nuo antrosios okupacijos iki Nepriklausomybės atgavimo, 1945–1990 m.) Palangos kurortinės architektūros ypatumai ir sveikatinimosi paslaugos.

Metodologija – tyrime buvo atlikta mokslinės literatūros, straipsnių ir archyvinės medžiagos analizė. Taip pat naudotasi pagrindiniais mokslo tiriamaisiais – aprašomuoju ir istoriniu – metodais.

Istoriografija. Pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje galima fiksuoti augantį mokslininkų susidomėjimą kurortine architektūra. Palangos ir Neringos architektūros gidai, skirti seniausių kurortų istorijai atskleisti, tapo viena iš svarbiausių tyrimo medžiagų. Architektūros tyrėjas Liutauras Nekrošius savo straipsniuose gilinosi į ambicingas sovietmečio plėtros vizijas Palangoje. O architektas Vladas Stauskas, sukūręs ir apipavidalinęs rekreacinės architektūros terminą sovietmečio kontekste, pirmasis kėlė idėją, kaip pritaikyti kurortą masiniam poilsiui ir rekreacijai, derinant erdvę ir architektūrą. Nemažai istorio-

grafijos skiriama ir architektų tyrinėjimams. Garsių architektų (Sauliaus Šarkino, Alfredo Paulausko, Leono Mardoso) darbus analizavo Vaida Navickienė-Almonaitytė, Leonardas Vaitys, Eugenijus Gūzas.

Kitas reprezentatyvus leidinys, skirtas sovietinei architektūrai, – *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*. Svarbu išskirti šiame leidinyje publikuotą Jūratės Tutlytės tyrimą, skirtą rekreacinei architektūrai sovietmečiu. Šiame tyrime gausu menotyrinių pjūvių, tačiau yra pateikiama ir šiek tiek socialinio architektūros konteksto („profsąjungos“ sukurtas atostogų įvaizdis). Kitas šios menotyrininkės darbas, tai – disertacija, vienas didžiausių tyrimų apie rekreacinę architektūrą ir jos kompleksinį vertinimą, taip pat tirta ir autorės pavadin-ta *laiminga uždara veikimo sistema*, joje aptariama poilsio kultūra Sovietų Sąjungoje.

Taip pat politinio aparato privilegijas poilsio srityse analizavo sovietologas Kastytis Antanaitis ir politologas Viliaus Ivanauskas. Šie darbai išsiskiria istoriniais, sociokultūriniais ir politiniais rakursais apie išskirtinį sovietinio elito vartojimą, šiame kontekste svarbiausias *geresnis talonas į sanatoriją* ir to padariniai kuriant sveikatingumo infrastruktūrą.

Socialinis kurortinės architektūros tyrimų laukas nėra platus, todėl kurortinis sveikatingumas išplečiamas ir pasirinktas skirtingas socialinių grupių sveikatingumo sistemos kūrimas. Iš visų kurortų Lietuvoje svarbu pozicionuoti Palangos atvejį dėl išskirtinių galimybių (mėgo nomenklatūra, daugiau finansavo) ir Baltijos jūros pakrantės, todėl kurortinis sveikatingumas įgyja unikalumo bruožų.

Šaltiniai. Pagrindinė tyrimo medžiaga – pirminiai archyviniai šaltiniai iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo (LCVA). Naudotasi Lietuvos SSR MT nutarimais, susirašinėjimais su Lietuvos SSR Sveikatos apsaugos ir Valstybine plano komisijomis, Vyriausiąja kurortų, sanatorijų ir poilsio namų valdyba dėl kurortų perspektyvinio vystymo (f. R-754). Taip pat naudoti kelialapių paskirstymo planai, Lietuvos respublikinės profesinės sąjungos tarybos pažymos ir informacija apie kurortų darbą (f. R-542). Sveikatingumo infrastruktūros organizavimo ir paslaugų klausimais remtasi Lietuvos Respublikos profsąjungų kurortų valdymo tarybos archyvo fondu (f. R-80).

Nomenklatūros sveikatos sistemos nustatymui naudoti susirašinėjimai su 4-ąja valdyba dėl gydymo ir kurortų darbo. Taip pat buvusios įslaptintos bylos dėl „Baltijos“ vilos statybų ir kitų statybos klausimų (f. R-754) bei Leono Peleckio-Kaktavičiaus knyga „Baltijos erdvės“.

Sveikatingumo skatinimo „programa“

Sveikatingumo propagavimas – politinis žingsnis

XX a. 7–8 dešimtmečiais formavosi poilsio ir rekreacinė sistema. Norėta sukurti atsvarą darbo idėjai, poilsis turėjo garantuoti socialistinės visuomenės pusiausvyrą. Visas krūvis sveikatingumui propaguoti atiteko kurortams (Druskininkams, Birštonui,

Palangai vėliau Neringai ir Likėnams). Šių darbų organizavimu rūpinosi ir juos valdė specialios respublikinės arba rajoninės profsąjungų tarybos ir Sveikatos apsaugos ministerija. 1946 m. įkurta Lietuvos SSR Sveikatos apsaugos ministerijos Kurortų ir sanatorijų valdyba. Ši institucija vadovavo visiems Lietuvoje veikusiems kurortams – sanatorijoms, poilsio namams, kontroliavo jų veiklą, organizavo statybą, skirstė kelialapius.

Rekreacinė kultūra Sovietų Sąjungoje buvo numatoma ir organizuojama politinėmis priemonėmis. Lietuvos Komunistų Partijos Centrinis komitetas (toliau LKP CK) 1962 m. išleido nutarimą, kuris tiesiogiai referuoja į darbo žmonių poilsio organizavimą ir jo panaudojimą ideologiniam auklėjimui. Atkreiptas dėmesys į pakilusią materialinę gerovę ir sutrumpėjusią darbo dieną – šie pokyčiai prisidėjo prie vis populiarėjančio sveikatos stiprinimo. Nutarime pabrėžta, kad nėra skiriama pakankamai dėmesio masinio poilsio vietoms įrengti, todėl buvo įpareigota: atostogų metu darbuotojus siųsti į poilsio namus, turistines bazines, įrengti darbininkų sveikatinimo ir poilsio stovyklas ir kita.

Planuose atsirado ir propagandos skleidimo metodikos, Lietuvos respublikinė profsąjungų kurortų valdymo taryba įpareigojo kurortus skleisti mokslinę-ateistinę propagandą. Nutarime numatyta skleisti idėjinį kultūrinį ir politinį auklėjimą. Vyko seminarai, kino festivaliai, numatyta brošiūrų metodinių rekomendacijų leidyba ir platinimas kurortuose. Platintos medicininės ir sveikatinimosi žinios apie sanatorių efektyvumą, balneologijos ir purvo procedūrų naudą sveikatai bei antialkoholinė propaganda. Vis dėlto daugiausiai buvo skleidžiamas sanitarinis švietimas – propaganda, šitaip formuotas poilsiautojų ir medicinos darbuotojų supratimas apie sveikatą, teigta, tai – Sovietų Sąjungos visuomeninis turtas.

Teisė į poilsį – kelialapiai ir atostogų organizavimas sovietmečiu

Suformuotas veikiantis poilsio principas, pradėtas propaguoti XX a. 7 ir 8 dešimtmečiais, buvo grindžiamas valstybiniu darbuotojų sveikatos rūpesčiu. Sovietų Sąjungoje poilsis tapo vertybė, norėta tai deklaruoti viešai. 1978 m. Lietuvos TSR konstitucijos 39 straipsnyje skelbta: „piliečiai turi teisę į poilsį“. Šis įstatymas užtikrino kasmetines mokamas atostogas, poilsio dienų suteikimą kiekvieną savaitę ir kitas socialinio sveikatos draudimo teises.

Masiniam poilsiui organizuoti reikėjo priemonės, kuri padėtų reguliuoti ir valdyti žmonių judėjimą bei stebėti poilsiautojų skaičių, tad pagrindinis įrankis buvo kelialapiai. Šie tapo būdu paskirstyti atostogas ir gydymą. Kelialapiai buvo dalijami į įvairius Sovietų Sąjungos kurortus su 70 proc. nuolaida už profsąjungų ir socialinės sistemos draudimo lėšas. Buvo galima išvykti į sanatorijas, poilsio namus, profilaktoriumus, pensionus ir kt. Juos skirstė profsąjungos, valstybinės įmonės ir kolūkių pirmininkai. Poilsiauti buvo skirta nuo 12 iki 24 dienų. Lietuvoje poilsiautojai buvo siunčiami į Palangą, Birštoną, Druskininkus, Lampėdžius, Likėnus, Kulautuvą ir Valakumpę (dab. Valakampiai). Ke-

liapiai su pirmenybe buvo teikiami kultūros, švietimo, aviacijos ir medicinos darbuotojų profesinių sąjungų atstovams.

Visuomenėje, kur kolektyvinis poilsis ir socialinė lygybė buvo aiškiai komunikuojami, egzistavo ir kita pusė – privati ir privilegijuota. Tuometėje Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungoje (toliau – SSRS) individualiai suteikiamos paslaugos buvo prieinamos tik nedideliame nomenklatūros sluoksniui.

Kelialapių dalijimas privilegijuotų valstybės institucijų darbuotojams skyrėsi nuo tų, kurias teikė profsąjungos. Privilegija gauti geresnį kelialapį buvo įteisinta ir atitinkamai pagal rangą. 1966 m. birželio 28 d. išleistas LSSR Ministrų Tarybos nutarimas Nr. 257, kuriuo įteisinta nomenklatūros sveikata rūpintis MT Sveikatos apsaugos ministerijos 4-oji valdyba. Ši galėjo išduoti kelialapius tik LSSR MT pirmininkui, jo pavaduotojui bei ministrams. Kitaip nei profsąjungų valdomi darbo žmonės, nomenklatūrininkai galėjo rinktis, į kokį kurortą vykti. Lietuvoje ministrų reabilitacijos ir poilsio taškai buvo Druskininkai arba Palanga. Šeimos poilsis čia buvo dažnesnis, bylose gausu prašymų suteikti kelialapius tarnautojų žmonoms, vaikams.

Kelialapių skirstymas į kurortus dažnai asocijuojasi su nesąžininga poilsio sistemos kultūra. Nors kelialapių paskirstymo aktuose visada rašoma „nepanaudotų kelialapių nėra“, užtikrintų „bilietų“ į atostogas ne visiems užtekdavo. Žmonės naudodavosi svetimų žmonių ar savo šeimos narių kelialapiais. Čia pasireiškė ir „blato“ kultūros fenomenas. Norėdami gauti kelialapį į geresnius poilsio namus ar sanatorijas, žmonės dažnai turėdavo pasitelkti į pagalbą asmenines pažintis arba kyšininkauti. Tik turėdami reikiamų pažinčių arba būdami aktyvūs partijos veikėjai galėjo užsitikrinti geresnes poilsio sąlygas ir bilietą į Palangą arba Jaltą. Visgi diskusija dėl kelialapių, kaip „beveik“ nemokamų atostogų sistemos sovietmečiu, yra gana sudėtinga. Dabartinėje visuomenėje egzistuoja dichotomija – antisovietinio naratyvo arba jaunystės nostalgijos pasakojimai, paremti atostogų vertinimu sovietmečiu.

Palangos kurorto kūrimas socialistiniu pagrindu (1945–1990)

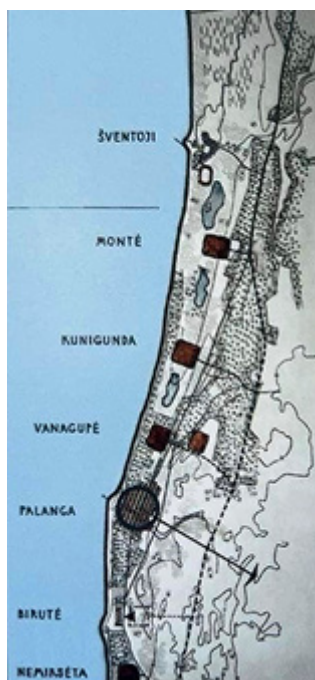
Palangos miesto kurortinio vystymo etapas, 1945–1973 m.

Nuo antrosios okupacijos pradžios prasidėjo intensyvus kurorto plėtros etapas. Paskelbtas 1949 m. pirmasis Generalinis miesto planas (archit. Benicijan Revzin). Palanga iki XX a. 6 dešimtmečio buvo kaimo tipo gyvenvietė, kurioje gyventojų skaičius siekė 5–6 tūkst. Visgi rekreacijos poreikis išaugo, kurortas aptarnavo ne tik Lietuvos, bet ir kitų sąjunginių respublikų gyventojus. Todėl 1952 m. Palanga įgijo oficialų kurorto statusą, o jau po metų – 1953-aisiais – Palangai buvo suteiktas respublikinio pavaldumo miesto statusas. Šie sprendimai padėjo pamatus tolesnei Palangos kurorto plėtrai.

Tolesnę kurorto plėtrą tęsė pirmasis vyriausiasis Palangos miesto architektas Alfredas Paulauskas (1928–2013). A. Paulauskas nuo 1956 m. iki 1963 m. suformavo pagrindinius Palangos miesto estetikos principus, kurių buvo laikytasi iki pat 9-ojo dešimtmečio. Architektas objektų Palangoje neprojektavo, bet padėjo pagrindą naujam projektui *miestas-parkas*. Siekta neužstatyti kurorto bei rasti intymumą tarp gamtos ir kurortinio miesto grožio. Tačiau naujoji ir oficiali kurorto plėtra vyko pagal 1959 m. parengtą Palangos generalinį planą (archit. Petras Janulis, Vladas Stauskas). Jame numatyta riboti privačią statybą ir plėsti naujų poilsio namų bei sanatorijų statybą. Miesto planą išplėtė ir teorinį pagrindą rekreacinei architektūrai padėjo tuometinis Miestų statybos projektavimo instituto (toliau MSPI) Kauno filialo architektas Vladas Stauskas (1934–2014).

Antruoju Palangos vyriausiuoju architektu tapo Albinas Čepys (1917–1989). Darbas Palangoje buvo pats produktyviausias architekto kūrybos laikotarpis, jis truko nuo 1963 iki 1977 m. Šis architektas turėjo panašų tikslą kaip ir jo pirmtakas A. Paulauskas, tai – siekis išlaikyti gamtos ir žmogaus sukurtos aplinkos pusiausvyrą bei kryptingai tęsė miesto-parko idėją.

1972 m. sudarytas *Didžiosios Palangos miesto generalinis planas* (projekto aut. V. Stauskas, Jūratė Urmonienė, Juozas Vaškevičius). Šiame plane siūlyta apriboti perspektyvinį sanatorinį kompleksų statymą ir koncentruotis Palangą vystyti kaip sveikų žmonių kurortą. Todėl generaliniame plane siūlyta formuoti planinę struktūrą ir teritorijų funk-

1 Iliustracija. **Palangos poilsio rajono planavimo koncepcija („lizdinė“ sistema) ir numatyti palydovai.** In: *Kūrybos ir mokslo keliu*, sud. Leonardas Vaitys, Albertas Lamauskas, Vaidas Petrulis, 2008, p. 30.

cinį zonavimą, vadovaujantis „gilumine-lizdine“ koncepcija (1 iliustracija) (aut. V. Stauskas). Laikytasi „ekologinio landšafto“ principo, siekta plėsti kurotą Baltijos jūros pakranteje atskirais poilsio ir rekreacijos kompleksais, išlaikant gamtinį kraštovaizdį ir želdinius. Norėta išsaugoti kuo natūralesnį pajūrį, neužstatyti jo stambiais statiniais – viešbučiais ir sanatorijomis. Pirmasis „lizdas“ – Vanagupė, atlikus tyrimus numatyta dar keturių palydovų sistema, šiose teritorijose: Kunigiškiai, Monciškė, Nemirseta ir Šventoji.

Palanga – respublikinės reikšmės kurortas, 1973–1990 m.

Nuo 1971 m. priimtas nutarimas dėl kurortų, skelbiantis Palangą respublikinės reikšmės kurortu. Šis nutarimas prisidėjo prie naujojo etapo, kai įvyko intensyvus reformų priėmimas ir agresyvi miesto plėtra (masinių poilsiaviečių kūrimo bumai) 1973–1990 m.

Nuo 1973 m. miestas pradėtas tvarkyti pagal 1972 m. *Palangos miesto Generalinę planą*, kuriuo remtasi iki pat 1990 metų. Vieni paskutiniųjų socialistinio laikotarpio kurorto kūrybos štrichų atiteko vyriausiajam architektui Leonui Mardosui (1929–2024). Jis 1977–1988 m. tęsė darbus, vadovaudamasis savo pirmtakų A. Paulausko ir A. Čepio kurta miesto-parko idėja. Šiuo laikotarpiu pastatyta daug originalių ne tik kurortinių, bet ir miesto poreikius atliepiančių kultūrinių-rekreacinių statinių.

Aštuntojo ir devintojo dešimtmečių sandūroje nuo atskirų statinių kaip sanatorijų, poilsio namų, turistinių bazių projektavimo pereita prie stambių gabaritų architektūrinių kompleksų. Racionalumas buvo pagrindinis bruožas, kuris skatino naudoti kuo paprastesnes medžiagas, kad būtų patirta kuo mažiau išlaidų, o statybų procesas būtų greitesnis. Tokia statyba dažnai vertinta kaip menkas užsakovų architektūros išmanymas, asmeninių užgaidų įgyvendinimas (profsąjungos ir MT užsakymai). Pirmieji stambūs funkcionalistinio miesto modeliai pasirodė būtent Vanagupės teritorijoje – iškilo poilsio namų kompleksas „Linas“ ir jūrininkų poilsio bazė (archit. Algimantas Lėckas, 1975–1979 m.). Per keletą dešimtmečių kompleksą papildė kiti vėlyvojo sovietmečio architektūros statiniai – „Žvorūnė“ (archit. L. Merkinas, 1978–1981 m.); poilsio namai „Rugelis“ (archit. S. Šarkinas, 1980–1984 m.); „Lino“ baseinas (archit. A. Lėckas, S. Šarkinas, L. Merkinas, 1984 m.). Visgi susidurta su infrastruktūros problemomis, Vanagupės kompleksas nebuvo visiškai užbaigtas ir sulaukė nemažai kritikos dėl griozdiškumo. Nors įkvėpimo semtasi iš medicinos ir universitetinių miestelių statybos, tačiau kritikams rezultatas priminė pramonės rajoną. Nors tokio tipo kompleksas iškilo tik vienas, tačiau tai buvo vienintelis tokio masto rekreacinės architektūros pavyzdys sovietinėje Lietuvoje, todėl 1986 m. architektai A. Lėckas, L. Merkinas, S. Šarkinas ir H. Vaigauskas buvo apdovanoti SSRS Ministrų Tarybos premija.

Nuolat daugėjant miesto lankytojų ir nuolatinių gyventojų bei dėl iškilusių naujų ekologinių problemų reikėjo sprendimo ir generalinio plano korektūros. 1991 m. sukur-

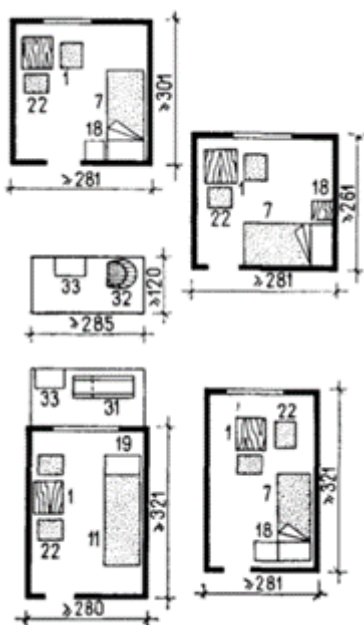
tas ir paskutinyasis *miesto generalinis planas* (aut. J. Vaškevičius (darbo vadovas), J. Urmonienė, L. Mardosas, V. Stauskas, L. Dringelis), patvirtintas 1991 m. naujos Palangos savivaldybės tarybos. Urbanistų ir architektų nuomone, tai pats kompleksišiausias planas dėl privačios žemės nuosavybės klausimo. Plano pagrindas – pirminiai planai, lizdinio pajūrio metodas ir *miesto parke* idėja.

Kurortinė architektūra Palangoje sovietmečiu: sveikatingumui pritaikyta architektūra

Kurortinės architektūros pritaikymas sveikatingumui

Sparti urbanizacija ir žmonių gyvenimo būdo miestėjimas lėmė vis didėjančią poilsiautojų skaičių kurortuose. Atsirado didelis naujų poilsio vietų poreikis, o dauguma atvykstančiųjų buvo siunčiami į valstybinius poilsio namus ir sanatorijas.

Architektai vadovavosi sąjunginėmis statybos normomis – SNiP. Projektavimo nurodymai – SNiP'ų rekomendacijos – buvo sukurtos kiekvienam kurortinių zonų aspektui, jais remiantis buvo galima suprojektuoti poilsio namus, sanatorijas, gydyklas, viešbučius, sporto įrenginius, vandens turizmui skirtus statinius ir kt. Pagal statybų gaires vienas esminių tikslų buvo užtikrinti sanitarines sąlygas ir nustatyti 9 m² ploto vienam žmogui normą (2 iliustracija) – tai atitiko ir nuolatinio gyvenamojo būsto ploto vienam žmogui normatyvą. Vis dėlto norėta išnaudoti teritoriją kuo ekonomiškiau ir tikslingiau, todėl dviem asmenims numatyti 12 m² ploto kambariai. Numatytas ir

2 iliustracija. Tipinis kambario išplanavimas vienam asmeniui 9 m², in: *Kurorto, sveikatinimo ir turizmo įstaigų pastatų interjero projektavimo gairės*, ЦНИИЭП, Maskva, 1979, p. 23

minimalus poilsio statinių aukštis, kuris prasideda nuo 4 aukštų ir daugiau, kas lėmė daugiaaukščių poilsio namų atsiradimą.

Atostogos tuo metu suprantos kaip vienvakcė, įspūdžių kaitos, noro kompensuoti psichosomatinės atmosferos trūkumus, todėl svarbi buvo aplinka ir komfortas. Kurortiniai pastatai buvo suskirstyti pagal komforto lygį į penkias klases (A, B, C, D ir E). Pirmosios A klasės pastatai – sanatorijos ir poilsio namai, pasižymėję aukščiausiu buitiniu-kultūriniu aptarnavimu bei gerai išvystyta sveikatingumo programa. Kita kategorija – reglamentuoti poilsio namai, kuriuose dažniausiai derinamas aktyvus ir pasyvus poilsis, reguliuojant mitybą. Paskui – bendro pobūdžio arba specializuoti poilsio namai, kurie orientuoti į šeimos poilsį. Paskutiniai kurortinių poilsio namų tipai – mažai arba visiškai nereglamentuoti pensionai, pensionatai, poilsio bazės.

Profesijunginis ir nomenklatūrinis sveikatingumo infrastruktūros kūrimas

Profesijunginis sveikatingumas ir jo infrastruktūros kūrimas

Pagrindinis siekis, nustatytas kurortų statybų ir plėtros planuose, buvo užtikrinti sveikatingumą ir ligų prevencinę veiklą. Numatytas kūno kultūros skatinimas visuose Sovietų sąjungos kurortuose atsispindėjo ir Palangoje. Pagrindinis architektūros tipas, skirtas suaugusiųjų poilsiui, buvo poilsio namai, išpopuliarėję nuo 1958 m. Nuo 8 dešimtmečio Palangoje kasmet buvo statomi nauji poilsio namai, daugiausiai tai valstybinių ir pramoninių institucijų užsakomieji projektai – darbuotojų, studentų poilsiui užtikrinti. Pramonės įmonių vadovai prašymuose motyvuodavo, kad darbininkai patiria sunkias sąlygas, todėl būtina įrengti kelių šimtų vietų pensionus arba poilsio namus.

Projektavimas kurortuose, ypač Palangoje, tapo prestižo reikalu, visgi įmantrūs architektūriniai sprendimai prisidėdavo prie neigiamų patirčių – neracionalaus erdvių išnaudojimo, per mažų kambarių. Tokias patirtis patvirtina ir sanatorių bei poilsio namų darbo ataskaitos.

Poilsio įstaigos iki Palangos paskelbimo respublikinės reikšmės kurortu turėjo daug trūkumų. 7-ajame dešimtmetyje sanatorių darbai nebuvo tokie intensyvūs ir kokybiški. Neoficialiai buvo numatytas 4,5 m² minimalus gyvenamasis plotas vienam žmogui poilsio namuose, tai yra perpus mažiau nei pažymėta SNIp'uose. Kvadratinis pagal SNIp'us nesilaikyta „Bangoje“ – vienam asmeniui tekdavo 5–7 m² plotas, o „Jūratėje“ kvadratinis vienam asmeniui svyravo nuo 6 m² iki 6,5 m², o dviem asmenims siekė vos 8 m².

Profesinės sąjungos Palangoje turėjo didelę įtaką sveikatingumo įstaigų valdymui. Joms priklausė šios įstaigos: poilsio namai „Gintaras“, „Neringa“, sanatorijos „Banga“ ir „Jūratė“. 1972 m. visos šios organizacijos buvo sujungtos į vieną ir pavadintos Palangos sanatorių-kurortinių įstaigų susivienijimu „Jūratė“. Vyko kapitalinis įstaigų atnaujinimas.

mas, įvestas socialistinis lenktyniavimas tarp įstaigų dėl darbo kokybės gerinimo. Taip buvo siekiama efektyvesnio valdymo, geresnio paslaugų teikimo kokybės ir patogesnio erdvių išdėstymo.

Verta paminėti, kaip per kelis dešimtmečius pasikeitė šių sanatorijų ir poilsio namų sveikatingumo politikos charakteristika. „Neringos“ (1969–1971 m.) poilsio namai Palangoje garsėjo kaip vienas didžiausių kompleksų Lietuvoje, apgyvendino 929 asmenis. Profesinių sąjungų užsakymu pastatyti poilsio namai buvo orientuoti į suaugusiųjų poilsį, skatino sveiką gyvenseną bei kultūrinį aktyvumą. „Neringa“ išsiskyrė iš kitų poilsio namų dėl fizinės terapijos skyrių ir 200 vietų valgyklos, su 7 dietinių maisto meniu pasirinkimais.

„Gintaras“ (1970 m.) turėjo poilsio namus ir pensionatą. Profsąjungų kurortų valdymo tarybos užsakymu galėjo apsistoti 560 asmenų. „Gintaras“ turėjo klubą, fizioterapijos kabinetą ir sveikatingumo darbo planą (pusryčiai, mankšta, paskirti susitikimai su gydytojais), buvo pakartotinių socialistinių lenktynių nugalėtojas.

„Jūratės“ sanatorija veikė jau nuo 1950 m., tik nuo 1962 m. jos valdymą perėmė Profesinių sąjungų taryba. Pagrindinis aptarnavimo korpusas susidėjo vien iš sveikatingumo paslaugų. Procedūrinių dušų zona, masažų erdvės, fizioterapiniai ir fizikultūriniai kabinetai, hidroterapinės vonios ir kt. 1973 m. sanatorių „Jūratė“ ir „Banga“ sveikatingumo paslaugų spektras padidėjo, buvo teikiamos ir gydamosios kosmetikos, SPA, grožio paslaugos. Taip pat GKF – gydomoji fizinės kultūros salė (100 m²), galėjusi priimti 60 žmonių. Tai buvo aukštos kokybės sanatorija, joje dirbo aukšto lygio gydytojai, nomenklatūros sluoksniai gaudavo kelialapius į šią įstaigą.

Masinių profsąjunginio sveikatingumo kompleksu neabejotinai tapo Vanagupė. Palanga 8–9 dešimtmečiais tapo masinių poilsiaviečių gamybos miestu. Jau nuo 1980 m. Vanagupės sklypai buvo išskirstyti, o Palangoje naujų poilsio namų statyba sustabdyta, buvo pasiektas maksimalus užstatymo lygis. 1975 m. Respublikinis žemės ūkio darbuotojų poilsio įstaigų susivienijimas užsakė 750 vietų poilsio namų kompleksą su gydymo ir reabilitacijos korpusu. „Lino“ poilsio namai išsiskyrė sveikatingumo procedūrų įvairove: elektros šviesų gydymas, miego terapija, deguonies kokteiliai, gydamosios fizikultūros salė (200 m²) – didžiausia uždara sveikatingumo erdvė Palangoje. Šalia įsikūręs „Lino“ baseinas traukė poilsiautojus dėl pašildyto jūros vandens ir kitų vandens procedūrų. Todėl planuota statyti visus metus veikiančius 900 vietų poilsio namus.

Nomenklatūrai skirta privilegijuota sveikatingumo sistema ir jos infrastruktūros kūrimas

Prioritetinis požiūris į aukšto rango pareigūnų privilegijas sveikatos sistemoje prasidėjo jau nuo 6-ojo dešimtmečio. LSSR 4-oji valdyba, besirūpindama nomenklatūros sveikata, įsakė sudaryti uždarą ir pažangią medicininio aptarnavimo sistemą. Sudarytos 4 grupės. Pirmoji, profilaktinė „sveikų žmonių grupė“ – pati svarbiausia, kuri norėjo iš-

laikyti darbingumą ir užkirsti kelią susirgimams. Jai siūlyta atostogauti Palangos poilsio namuose ir pensionuose.

Palangoje nomenklatūrai skirtų poilsio namų ir poilsinių paskirtis buvo tenkinti tik šių poilsiautojų interesus, ir buvo griežta diferenciacija pagal valstybinėse institucijose einamas pareigas. 1964 m. LSSR MT potvarkiu pirmą kartą numatyta statyti vasarnamį „Baltija“. Valstybinių institucijų darbuotojai poilsiaavo „Baltijos“ poilsio kompleksui priklausančiose vilose bei atskiruose kotedžuose. „Baltijai“ priklausė poilsio namai „Žilvinas“ (1968 m.), pensionatas „Žilvinėlis“ (1970 m.), viešbutis ir reabilitacijos centras „Eglė-1“ (1973 m.) (dab. „Vyturys“), svečių namai, dabar žinomi kaip „Auska“ (1977 m.), kotedžai ir vilos – iš viso 17 objektų. „Eglė-2“ buvo vienintelis masinės nomenklatūros paskirties sveikatingumo kompleksas, jame buvo apgyvendinami miesto ir rajonų kompartijų sekretoriai, vykdomųjų komitetų pirmininkai. „Žilvinas“ (1967–1969 m.) nepasižymėjo sveikatingumo paslaugomis, tačiau jo statybų projektas išskirtinai skirtas rekreaciniam tikslui. Atsisakyta pirmo aukšto, siekiant sumažinti užstatymo plotą, norėta, jog antrame aukšte gyventojai matytų jūrą, o ne medžių kamienus (3 iliustracija).

3 iliustracija. LSSR Ministrų Tarybos poilsio komplekso „Žilvinas“ poilsinė (archit. Algimantas Lėckas, MSPI, 1967–1969 m.). Rekreacijai pritaikyta architektūra. Iš: Pastatai kalba „Žilvinas“ hotel, nuotrauka N. Tukaj, [interaktyvus]: <https://pastataikalba.lt/palanga/en/building/zilvinas-hotel-palanga/>, [2024-05-23].

Labiausiai išsiskyrė SSRS Ministrų Tarybos svečių namai – „Auska“. Tai fundamentalus, didelio biudžeto, meniniu požiūriu originalus statinys, atspindintis pasaulinės laikmečio architektūros tendencijas¹. 1973 m. spalio 2 d. SSRS MT išleido įsakymą Nr. 2182 pastatyti valstybinį vasarnamį. Jis statytas iš sąjunginių lėšų sovietinėje Lietuvoje planavusiam apsilankyti Sovietų Sąjungos Komunistų Partijos (toliau SSKP) generaliniam sekretoriui Leonidui Brežnevui ir kaip SSKP CK Politinio biuro narių vasaros po-

1 Ten pat, p. 230.

ilsinė². Politinis užsakovas buvo LSSR Ministrų Tarybos Reikalų valdyba, o visa statybų veikla, eksploatacija ir apsauga rūpinosi SSRS KGB 9-oji valdyba³.

Architektas Juozapas Šipalis teigė, kad norėta įrengti kompleksą, kuris būtų skirtas sveikatinimuisi⁴. Gavus leidimą iš „Gosgraždanstroj“ – Valstybinės civilinės statybos komiteto, statybų plane⁵ numatytas atskiras korpusas su 16x8 m baseinu (su jūros vandeniui), suomiška pirtimi, medicininio aptarnavimo ir kineziterapijos kabinetais, procedūrų kambariais su gydymosiomis voniomis, fizinės kultūros sale. Išskirtinis paslaugų teikimo korpusas vienintelis turėjo atitikti statybų normas SNiP'us⁶. Siekiant užtikrinti ypatingą saugumą čia apsistojantiems, komplekse dirbo etatiniai KGB darbuotojai, o medicinos personalas atvykdavo iš Vilniaus 4-osios valdybos arba iš „Jūratės“ sanatorijos⁷, dažniausiai tai buvo asmeniniai nomenklatūrininkų gydytojai.

Gyvenamasis ir poilsio korpusas neatitiko tipinių reikalavimų. Kambarių dydžiai dvigubai didesni: miegamieji dviem siekė 30–35 m², o du mažesni kambariai 20–22 m². Nors 9-oji KGB valdyba koordinavo ir architektūrinius sprendimus, siekta sumažinti miegamųjų plotą, tačiau tai nebuvo įgyvendinta.

Išvados

1. Palangos kurorto plėtra nuo 1945 m. iki 1990 m. rodo didelę permainų įvairovę ir dinamiką. Miestas intensyviai vystytas, siekiant padidinti jo, kaip kurortinio miesto, patrauklumą ir vykdyti sveikatingumo „programą“. Pirmoje plėtros stadijoje (1945–1973) kurorte buvo nacionalizuotos senosios vilos, intensyviai kuriami miesto generaliniai planai. Antrame kurorto plėtros etape – padidėjęs poilsiautojų skaičius priverstė paspartinti masinių statybų procesą.
2. Sovietmečiu poilsis ir rekreacija tapo svarbia politinės sistemos dalimi. Politinė valdžia skyrė didžiulį dėmesį formuojant kurortus, jų institucijas – buvo sukurta sistema kiekvienam kurorto vystymo aspektui dėl masinio poilsio propagavimo ir poilsiaviečių kūrimo. Pastebimas ryškus skirtumas tarp profsąjunginių darbuotojų ir nomenklatūros privileijuotosioms grupėms teikiamų paslaugų.
3. Palangos kurorto raida sovietmečiu pagal skirtingoms socialinėms grupėms teikiamas galimybes skyrėsi. Valstybinis „profsąjunginis“ poilsio strategijos apar-

2 Peleckis-Kaktavičius L., *Baltijos erdvės*, 2005, p. 71.

3 Susirašinėjimas dėl „Baltijos“ statybų su SSRS Saugumo komiteto prie TSRS MT, 1978-02-08, Mas-kva, LCVA, f. R-784, ap. 13, b. 1317, l. 1.

4 Peleckis-Kaktavičius L., *Baltijos erdvės*, 2005, p. 72.

5 Baltijos poilsio namų statybos techninės dokumentacijos parengimas, 1974-01-17, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 1221, l. 6.

6 Pastabos ir sąrašas iš KGB 9-osios valdybos apie statybų projektą, 1974-11-29, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 1221, l. 13.

7 „Jūratės“ san. vyr. gydytojo prašymas (A. Keiba) Lietuvos respublikos profsąjungų kurortų valdymo tarybai, 1967-05-29, LCVA, f. R-80, ap. 1, b. 253, l. 44.

tas, kurdamas masėms prieinamą sistemą, daugiausiai dėmesio skyrė masiškumui (per maža kambarių kvadratūra ar menkai išvystytos sveikatinimosi paslaugos) tinkamai pradėjo veikti tik po 1972 m.) „Profsąjunginės“ atostogos buvo motyvuojamos kaip kompensacija už sunkų fizinį darbą ir kenksmingas darbo sąlygas. Tipiniai, monotoniški ir masiniai projektai įsigalėjo ne tik Palangos mieste, bet ir generaliniuose miesto planuose sukurtoose „lizduose“. Vanagupė tapo vienu iš inovatyviausių ir didžiausių poilsio kompleksų.

4. Kita socialinė grupė – nomenklatūra, remdamasi elito suformuota idėja, kūrė atostogų fenomeną Palangoje kaip poilsį nuo įtempto protinio darbo. Poilsiaivo prabangiausiuose ir aukščiausios meninės vertės poilsiaivietėse Palangoje. Jau nuo 6 dešimtmečio pradžios buvo reglamentuoti poilsio bruožai: kvadratūra, „liukso“ kambariai, SPA paslaugos. Nomenklatūra ir ja besirūpinusi 4-oji valdyba remdama elitiniu požiūriu sukūrė privilegijuotos ir privačios sveikatos priežiūros sistemą. Ministrų tarybos nutarimai atskleidė skirtingus poilsiautojų poreikius ir jų įgyvendinimo galimybes, priklausomai nuo jų socialinės padėties. Taigi Palangos kurorto plėtra sovietmečiu atskleidžia ne tik architektūros ypatumus, bet ir kurortinio sveikatingumo plėtros socialinę nelygybę bei valstybės vaidmenį formuojant poilsio politiką.

Bibliografija

- Almonaitytė-Navickienė V., 2018 – Vaida Almonaitytė-Navickienė, *Architekto Alfredo Paulausko kūryba*, Kaunas: Lietuvos architektų sąjungos Kauno skyrius, 2018.
- Drėmaitė, M., Migonytė, V., Mankus, M., Safronovas, V., 2020 – Marija Drėmaitė, Viltė Migonytė, Martynas Mankus, Vasilijus Safronovas, *Neringa: architektūros gidas*, Vilnius: Lapas, 2020.
- Gūzas E., Vaitys L., 2007 – Eugenijus Gūzas, Leonardas Vaitys, *Saulius Šarkinas: architektas*, Vilnius: Artseria, 2007.
- Nekrošius L., 2012 – Liutauras Nekrošius, *Architektūra kaip meno kolekcija. Palangos atvejis*, in: *Journal of Architecture and Urbanism*, 36 (3), 2012.
- Nekrošius L., Migonytė, V., Petrulis, Mankus, M., Drėmaitė, M., 2021 – Liutauras Nekrošius, Viltė Migonytė, Vaidas Petrulis, Martynas Mankus, Marija Drėmaitė, *Palanga: architektūros gidas*, Vilnius: Lapas, 2021.
- Petrulis V., Vaitys L., Lamauskas A., 2008 – Vaidas Petrulis, Leonardas Vaitys, Albertas Lamauskas, *Architektas Vladas Stauskas: kūrybos ir mokslo keliu*, Vilnius: Archiforma, 2008.
- Stauskas V., 1977 – Vladas Stauskas, *Rekreacinė architektūra (objektas, uždaviniai, diapazonas)*, *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, t. 5 (šąs. 1), 1977, p. 73–86.
- Stauskas V., 2012 – Vladas Stauskas, *Architektūra, aplinka, atostogos*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2012.
- Tutlytė J., 2002 – Jūratė Tutlytė, *Rekreacinė architektūra Lietuvos kurortuose (1940–1990): kompleksinis kokybės vertinimas*, daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002, p. 44–62.
- Tutlytė J., Drėmaitė M., Petrulis V., 2012 – Jūratė Tutlytė, Marija Drėmaitė, Vaidas Petrulis, *Architektūra sovietinėje Lietuvoje: [monografija]*, Vilnius, 2012, p. 85–108.
- Минкявичюс Й., 1987 – Йонас Минкявичюс, *Архитектура советской Литвы*, Москва: Стройиздат, 1987.